

Phaselis Batı ve Kuzeybatı Nekropolis'leri

The Western and Northwestern Necropoleis of Phaselis

Betül GÜREL*

Öz: Phaselis, Akdeniz'de sahip olduğu üç doğal limanı ile önemli bir ticaret noktası olarak dikkat çekmektedir. Kent Lykia ve Pamphylia sınırlarının birleştiği noktada yer almaktadır. Bugüne kadar elde edilen arkeolojik veriler, epigrafik belgeler, numizmatik bulgular ve antik kaynaklar ışığında kentin Arkaik Dönem'den Doğu Roma Dönemi'ne dek iskan gördüğü bilinmektedir. Phaselis'te 1812 yılında başlayan ve kesintilerle 2000 yılına değin uzanan araştırmalar kent tarihi ve yerleşimi hakkında bazı bilgiler sunmasına karşın Phaselis *nekropolis*'lerine dair detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum Phaselis'in bölge sınırları içerisinde yer alan diğer antik kentlerle mezar mimarisini ve ölü gömme geleneklerini benzerlik ve farklılıklar açısından incelemeyi gerekli kılmaktadır. Kentte çeşitli unsurlarla birbirinden ayrılan üç *nekropolis* alanı bulunmaktadır. Bu çalışmada, *nekropolis* araştırmalarının başlangıcı için belirlenen "Batı ve Kuzeybatı *Nekropolis*" mercek altına alınmaktadır. Bu bağlamda şimdiye değin elde edilen veriler ışığında, *nekropolis*'lerin kent içindeki konumu, sınırları, mezar türlerinin tespiti ve dağılımı ekseninde kentin gömü geleneğinin mezar mimarisine yansımalarına dair bilinenler ve yorumlar paylaşılmaktadır. Ayrıca kuzeybatı *nekropolis*'te yer alan mezarların topografya üzerindeki dağılımını gösteren harita da çalışma içerisinde yer almaktadır.

Anahtar sözcükler: Phaselis, Nekropolis, Mezar, Lahit, Khamasorion, Ostothek, İnhumasyon, Kremasyon

Abstract: The ancient Mediterranean port-city of Phaselis attracts attention as a significant commercial hub with its three natural harbours. The city is located on the border between Lycia and Pamphylia. From the archaeological and epigraphic evidence, the numismatic finds and from the ancient sources, it is known that the city has been inhabited from the Archaic into the Eastern Roman Period. Modern research at Phaselis began in 1812 and this process continued with some intervals to the year 2000. Although the research undertaken presented some information concerning the history and settlement of the city, there has been any detailed research related to the necropoleis of Phaselis; which makes it obligatory to examine the tomb architecture and burial traditions of Phaselis, comparing the similarities and differences with the necropoleis of other ancient cities in the region. The city has three necropolis areas separated from each other for various reasons. This study concerns the "Western and Northwestern the Necropolis areas" which have been defined as the initial points for necropolis research at the city. In this context, considering the evidence obtained from the past to the present day, this study shares some information, together with some comments, relating to the reflections of the burial tradition of the city in the tomb architecture, regarding the borders and positions of necropoleis in the city, and the identification and distribution of the types of tombs. This study also includes a map of this topography marking the distribution of the tombs in the Northwestern Necropolis.

Keywords: Phaselis, Necropolis, Tomb, Sarcophagus, Khamasorion, Ostothek, Inhumation, Cremation

*Ph.D. Candidate, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygurliklari Araştırma Enstitüsü, Antalya. betulgurel@akdeniz.edu.tr
Burada sunulan çalışma Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygurliklari Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı bünyesinde Doç. Dr. İsa KIZGUT danışmanlığında hazırlanan "Phaselis Kuzeybatı Nekropolis: Tipoloji, Belgeleme, Arşivleme" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma, Akdeniz Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2015-911 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

Phaselis, Antalya Körfezi'nin batısı ile Teke Yarımadası'nın doğusu arasında Lykia ve Pamphylia bölgelerini Akdeniz'in kıyısında buluşturan noktadadır. Günümüzde bu alan Antalya İli, Kemer İlçesi, Tekirova Beldesi sınırları dahilindedir (Fig.1). Kentin içinde yer aldığı Küçük Asya'nın güneybatısı oldukça dağlık bir topografyaya sahiptir. Bölge, ana hatlarıyla batıda Akdağ (Massikytos), doğuda Bey Dağları, Akdağ'ın batısında Ksanthos Vadisi, vadinin ilerisinde Küçük Kragos ve Antikragos sıradağları; Bey Dağı'nın doğusunda Alakır Vadisi ve onun da ötesinde Tahtalı Dağ'ı ile sınırlanmaktadır (Bean 1998, 21). Phaselis bölgenin doğu sınırında bulunan 2365 metre yüksekliğindeki Tahtalı Dağ'ın güneydoğu eteklerinde, Akdeniz'e doğru uzanan bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Strabon *Geographika* adlı eserinde (XIV. 3. 9) Phaselis'e ve bir göle geldiğinde bunun yukarısında bir dağ olan Solyma'dan (Σόλυμα) bahsetmektedir. Bazı modern araştırmacılar Solyma Dağı'nı Tahtalı Dağı ile özdeşleştirmektedir (bk. Tüner-Önen 2008, 10). Phaselis ve teritoryumunun, arkeolojik, epigrafik ve tarihsel coğrafi veriler ışığında belirlenen sınırları; kuzeyde Gökdere Vadisi'ne ulaşmakta, güneyde Üç Adalar'dan Tahtalı Dağ istikametinde çekilecek bir hat doğrultusunda devam etmekte, batıda ise Çandır Vadisi boyunca uzanmaktadır (Arslan & Tüner-Önen 2014a, 80). Yerleşim alanı *akropolis*'in yer aldığı yarımada üzerinde yoğunluk göstermekle birlikte, askeri liman ile güney liman arasındaki bağlantıyı sağlayan cadde ve etrafında yer alan kamu yapıları ile lagünün kuzeyinden itibaren yükselen tepelik üzerindeki kuzey yerleşimi de kapsayan yaklaşık 28,8 dönümlük (Hellenkemper & Hild 2004, 191) alanda yayılım göstermektedir. Eustathios (*Eust. Comm. in Dion. Per.* 855, 1 vd.) Phaselis kentinin yanında bir de göl olduğunu söyler (Phaselis coğrafyasına ait belgeler için bk. Tüner-Önen 2008, 189-199). Burada anlatılan göl, günümüzde özellikle yaz aylarında kuruyarak bataklığa dönüşen lagün olmalıdır. Bu alan, yağış zamanlarında göle dönüştüğü için kent merkezinin bulunduğu yarımada, saldırılara karşı kolayca müdafaa edilebilir kılan doğal bir engel oluşturmaktadır (Tüner-Önen 2008, 14; Blumenthal 1963, 132).

Phaselis'in Lykia-Pamphylia sınırında yer alması nedeniyle hangi bölgeye dahil olduğu konusu antik dönemden günümüze tartışlagelmiştir (Phaselis'in konumu ve coğrafyasına ait antik aktarımlar için bk. Tüner-Önen 2008, 189-197). Strabon (XIV 2. 1.) Tauros dağ dizisinin iki bölgeyi ayırdığını aktarır; *Lykia'nın tümü Rhodosluların Peraia'sından başlayan ve Kibyralıların ülkesinden geçen Tauros'un bir dağ sırasıyla ayrılmıştır, Pamphylia-Lykia sınırının başlangıcı olan Khelidonia denen adaların üst kısmında bulunan dağların Tauros'un başlangıcını oluşturduğu ve bu nedenle Tauros'un buradan yükseldiği söylenir.* Kentin bağlı bulunduğu bölgeye ilişkin görüşlerin farklılıklar göstermesinde, iki bölgenin buluşma noktasında yer alması ve tarihsel süreç içerisinde değişen teritoryum sınırlarının da etkili olduğu görülmektedir. Bu durum antik dönemden günümüze gelen aktarımlarda da farklılıklara neden olmaktadır.

Kentin araştırma tarihçesi Lykia Bölgesi'nin modern araştırmacılar tarafından farklı amaç

Fig. 1. Phaselis Kent Konumu ve Teritoryum Sınırları (Hrt. A. Akçay, Phaselis Araştırmaları)

ve doğrultularda yürütülen çalışmalara konu olmaya başladığı 19. yüzyılın başları ile aynı döneme uzanmaktadır. Başlangıçta kente karayoluyla ulaşımın olmadığı dönemde araştırmacılar deniz yoluyla Phaselis'e gelmişlerdir. İlk olarak İngiliz Kraliyet Donanması adına, Küçük Asya'nın güney sahilinin ölçülmesi sırasında bölgeye gelen Kaptan François Beaufort 1811-1812 yıllarında kenti keşfetmiş ve kent planını çıkarmıştır. Bu keşifle birlikte, kesintilerle 2000 yılına kadar devam eden kent araştırmaları başlamış olur. 2011 yılından itibaren Prof. Dr. Murat Arslan başkanlığında bir ekip tarafından disiplinlerarası araştırmalar yürütülmektedir (Arslan & Tüner-Önen 2014a, 78-80; Arslan & Tüner-Önen 2014b, 289-300; Tüner-Önen 2015, 7-10; ayrıca detaylı bilgi için bk. www.phaselis.org).

Lykia'nın erken 19. yüzyılda 'yeniden keşfi' ile özellikle Lykia mezarları batılı bilim insanlarının ilgisini çekmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman, Avusturyalı, Danimarkalı, İngiliz ve Fransız arkeologlar ve sanat tarihçilerinin yoğunlaşan çalışmalarında Lykia mezarlarının etkili rol oynadığı görülmektedir (Keen 1998, 182). Öyle ki, bölge her yeri kaplayan mezarlarıyla antik Akdeniz dünyasının içinde belirgin olarak öne çıkmaktadır (Hüllden 2016, 376). Bu araştırmaların bölgedeki çoğu kenti kapsadığı ve *nekropolis* alanları ile mezar türlerini detaylı olarak incelemeye yönelik sürdürüldüğü görülmektedir (konuya ilişkin olarak bk. İdil 1996, 2-7; Zimmermann 2016, 4-9). Ancak, Phaselis için durum biraz farklıdır. Zira 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Phaselis'e gelen araştırmacıların dikkatini esas itibarıyla yazıtların keşfine çevirdikleri görülmektedir. Araştırmacıların esas ilgisini çeken 'Lykia lahitleri'nin (İdil 1996, 8-9; Özer 2016, 423-424) kentte az sayıda örnekle temsil edilmesi nedeniyle, gömü alanları 'tipik bir Lykia nekropolis'i' (Hüllden 2016, 383-384) izlenimi uyandırmayan Phaselis'i kapsam dışında tutmuş olması ile açıklanabilir. Böylelikle iki yüzyılı aşkın araştırma birikiminde sahip olan kentin *nekropolis*'lerini mercek altına alan sistematik bilimsel bir çalışmanın gerek kente uğrayan batılı bilim insanları gerek kazı ve araştırmalar yürüten ekipler tarafından günümüze değin yapılmadığı görülmektedir. Phaselis mezarlarının anıldığı modern çalışmalara bakıldığında; "mezar yapılarının tasvirlerinden vazgeçtiklerini" belirterek kent *nekropolis*'lerinden ve mezar yazıtlarından Schäfer *et al.* (1981, 23, 126, 147, 149, 150) ve kuzey limanda yer alan anıt mezar yapısından Cormack (2004, 272-273) söz etmektedir. Ayrıca kentteki bazı mezarların ve *nekropolis*'lerin söz edildiği yayımlar arasında; Bean (1997, 135); İdil (1998, 10, 16, 55, 56); Bayburtluoğlu (2004, 81-82); Tüner-Önen (2008, 19, 350-361) yer almaktadır.

Phaselis Nekropolis'leri

Kentte konumlarına göre: kuzeydoğu, kuzeybatı ve batı olmak üzere üç *nekropolis* alanı bulunmaktadır. *Nekropolis*'ler yerleşim dokusunun yoğun olduğu yarımadanın, anakara ile bağlantısının başladığı noktadan itibaren batıdan kuzeydoğuya doğru devam eden geniş bir coğrafyada yayılım göstermektedir. Sivil yapıların dışında konuşlandırılan bu alanların her biri, mezar çeşitliliği, mezar sayısı, konumlandırma gibi unsurlarla birbirinden ayrılmaktadır. Bu durum siyasi, dini ve demografik değişkenlerin kentin ölü gömme geleneğine yansımaları olabileceği gibi topografik yapıya uyum sağlamak gibi nedenlerle de açıklanabilir.

Kuzeydoğu *nekropolis*, kuzey liman koyundan itibaren yükselen tepeliğin eteklerinden başlamakta, kıyı hattı boyunca ve yer yer kıyıda 400 m içeriye girerek doğuda İnce Burun'a kadar uzanmaktadır. Söz konusu alan kentin en büyük ölçekli *nekropolis*'idir ve yaklaşık 3.2 km²'lik bir alanda yayılım göstermektedir. Kuzeydoğu *nekropolis*; lahit, anıtsal oda mezar, tonozlu (örme) oda mezar, *khamasorion*, ostotheke gibi mezar türlerini bir arada barındırmaktadır. Lahitlerin gerek tekne gerekse kapaklar açısından oldukça sade bezemesiz mezarlar olarak

düzenlendiği, üzerinde bezeme unsuru veya yazıt barındıran mezarların alanda yoğunluk arz etmediği görülmektedir. Kapaklarda ise semerdamlı, düz damlı ve beşik çatılı formlar görülmektedir. Kıyı hattında yer alan mezarların bir kısmının dalgaların etkisiyle kıyıya düştüğü ve bazılarının 20-30 m kadar denizin içine sürüklendiği izlenebilmektedir. Kuzey liman koyu boyunca birçok anıtsal mezar yapısı kuzeyden doğuya doğru limanı çevreleyecek şekilde sıralanmaktadır. Akdeniz bakışımı bu mezarlar anıtsal görünümleri ile öne çıkmaktadır. Phaselis'in, günümüz karayolunun güneyinde kalan falez üzerindeki sivil yerleşim alanlarına bağlantısını sağlayan merdivenli bir yol, kuzeydoğu *nekropolis*'in içinden geçmektedir (Bayburtluoğlu 2004, 81-82). Alanda kazı yapılmadığı için cadde/sokak düzenlemesine ilişkin gözlem yapılamıyor olsa da yer yer eskiçağdan günümüze kullanılagelen patika yolların mezar öbekleri arasında bağlantıyı sağladığı görülmektedir. Kuzeydoğu *nekropolis*'in hangi dönemlerde kullanıldığı kesin hatlarla belirlenmemekle birlikte, MÖ IV. yüzyıl ile MS III. yüzyıl aralığına tarihlendirilen epigrafik buluntular tespit edilmiştir (Mezar yazıtlarına ilişkin detaylı bilgi için bk. Adak-Tüner & Şahin 2005, 1-20; Tüner-Önen 2008, 350-360; Tüner-Önen 2015, 19-38; Arslan & Tüner-Önen 2015/13, 206.).

Batı *nekropolis* kentin en küçük ölçekli gömü alanıdır. Mezar türü olarak yalnızca lahitlerin tercih edildiği bu alan, lagünün doğusunda eğimli bir topografya üzerinde yan yana yerleştirilmiş toplam 34 adet mezardan oluşmaktadır.

Kuzeybatı *nekropolis*, kentin kuzey limanına yaklaşık 230 m mesafede başlayarak Antalya-Kumluca karayoluna kadar devam eden ve bu alanı ikiye bölen modern yolun sağında ve solunda yer alan mezarları kapsamaktadır. Yapılan ölçüm çalışmalarına göre 2.5 km²'lik bir alanda yayılım göstermektedir. Söz konusu *nekropolis* kuzey limandan Phaselis araştırma istasyonuna kadar güneybatısında lagün ile sınırlandırılmıştır, kuzeydoğusunda ise yer yer küçük tepeciklerin yer aldığı eğimli bir topografya üzerinde yayılım göstererek anayoldan Phaselis'e giriş yapan kavşağa kadar devam etmektedir.

Batı Nekropolis

Batı *nekropolis*, kent merkezinin kuzeybatısında, gölün hemen batısında yükselmeye başlayan tepenin eteklerinde yer almaktadır. Toplam 34 adet lahdin bulunduğu bu alan kentin en küçük *nekropolis*'idir. Güneyden (kent yönünden) gelip kuzeye devam eden yol *nekropolis*'in batı bitişiğinden geçmekte, doğu sınırını ise lagün (λίμνη) hattı oluşturmaktadır. Lagünün kuzeybatısında uzanan batı *nekropolis* boyunca görülebilen yol kalıntıları, Phaselis'ten Olympos'a giden yolun kentten ayrıldığı noktayı göstermektedir (Schäfer 1981, 40, Lev. 4 ve 6.3; Tüner-Önen 2008, 74). Böylelikle güzergahı kullanan herkesin *nekropolis*'in hemen yanından geçmesi sağlanarak ziyarete ve izlenmeye uygun bir konumlandırmanın dikkate alındığı söylenebilir. Batı *nekropolis* yalnızca lahitlerden oluşan toplam 34 mezarın yer aldığı bir gömü alanıdır. Mezarlar, yol terasının hemen altına birbirine yakın yerleştirilmiş 33 lahit ve bu alandan yaklaşık dört yüz metre güneyde bulunan tek bir lahit olarak dağılım göstermektedir. Neredeyse aynı kot üzerinde yan yana bulunan 33 adet lahit yaklaşık 370 m²'lik bir alanda bulunmaktadır. Lahitler topografyanın elverdiği düzende dar yüzleri doğu-batı yönlü gelecek şekilde ve peşi sıra yerleştirilmiştir. Ancak güney kesimde kalan son iki lahit bu diziden biraz daha içeride kalmaktadır. Dar yüzlerin baktığı doğu yön göl kenarındaki yürüme zemininden yaklaşık 2,5 m yüksek kottadır. Ölçülebilen örneklerle bakılarak lahitlerde 2.52 x 0.94 m ile 1.90 x 0.70 m aralığında değişen boyutlar tespit edilmiştir. Kapakların yükseklikleri ise 0.30 - 0.40 m arasında değişmektedir. *Nekropolis* alanındaki lahitlerin tamamı konglomera cinsi kayadan üretilmiştir. Mezarların büyük çoğunluğunun doğu kısımları tahrip olmuştur ve kırılan parçalar eğimli

arazide aşağıya yuvarlanmışır. Tamamen ya da kısmen korunmuş kapakların bazıları tekne üzerinde durmaktadır (Fig. 2-3).

Fig. 2-3. Batı Nekropolis mezarlarının genel görünümü

Bir lahit haricinde mezarlarda herhangi bir bezeme veya yazıta dair iz yoktur. Kuzeyden başlayarak güneye doğru numaralandırılan lahitlerden, 3B.4 env. no'lu mezarın teknesinde doğuya bakan dar yüzde çapı 0.40 m olan dairesel bir kabartma bulunmaktadır. Kabartmanın, mezarlarda sıkça görülen kalkan ya da medusa başı bezemesi olabileceği düşünülmektedir. Lahitlerin, konglomera cinsi kayadan yapılmış olması nedeniyle taş yüzeyindeki gözenekler zamanla açılmış ve oyuklar oluşarak görünümün bozulmasına yol açmıştır. Küçük çakıllı kum ve kireç karışımı sıva kalıntıları birkaç lahitte gözlemlenmiştir. Mezarların hiçbirinde yazıt izi görülmemiştir ancak yazı boya ile uygulanmış ise günümüze ulaşmamış olabilir (Phaselis'te yazının boya ile uygulandığı örnek için bk. Tüner-Önen 2015, 23). Batı *nekropolis*'te lahitlerin kapakları da konglomera taşından yapılmıştır ve tamamı düz dam formudur. Kapaklarda herhangi bir detay veya bezeme görülmemektedir. Alanda bulunan 3B.15 env. no'lu mezarın planı diğerlerinden farklı yapısı ile dikkat çekmektedir (Fig. 4).

Tekne gen. 1.30 m, yük. 0.68 m kapak gen. 1.30 m, yük. 0.30 m ölçüleriyle dışardan bakıldığında büyük bir lahit mezar olarak görülmektedir, ancak tekne içten bir duvar ile bölünmüş ve yan yana iki gömü alanı olarak düzenlenmiştir. Bu düzenle uyumlu olarak dışardan düz damlı forma sahip yekpare tek blok olarak görülen kapak da içten iki ayrı üçgen alınlık oluşturacak şekilde işlenmiştir. Tekne ve kapak iç yüzeyi oldukça iyi korunmuş durumda ve pürüzsüz denilebilecek şekilde sıvalıdır.

Fig. 4. 3B.15 env. no'lu mezarın görünümü.

Bu mezar gerek teknesi gerek kapağı ile alandaki diğer mezarlardan ve Phaselis *nekropolis*'lerindeki lahitlerden ayrılmakta olup şimdiye değin kentte tespit edilen tek örnektir. Tekne içinde yapılan bu düzenleme Tlos kentinde (ayrıntılı bilgi için bk. Keskin 2014, 46) bulunan bir örnek ile benzeşmektedir. Tlos'ta bulunan örnek anakayaya oyulmuş teknenin 0.10 m'lik bir duvarla ikiye bölünmesi ile oluşturulmuştur. Phaselis'e yakın yerleşimlerden Mnara da benzer uygulamanın görüldüğü örnek mevcuttur. Mezarın düzenlemesi sıklıkla karşılaşılmayan bir örnek olarak bir geleneğin devamı olmaktan ziyade aynı mezar içine yan yana gömülmek

isteyen kişilerin istekleri doğrultusunda oluşturulmuş bir form olarak değerlendirilmektedir.

Batı *nekropolis*'in kuzey bitiminde, doğu yönde bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Güneybatı - kuzeydoğu doğrultulu ve lahitlerin doğu yöndeki dar yüzlerine paralel uzanan duvarın korunmuş uzunluğu 8.20 m kalınlığı 0.60 m'dir. Lagün yürüme düzeyindeki korunmuş yükseklik 4.30 m iken, dolgu bulunan batı yüzde 3.30 m'dir. Köşelerde daha büyük olmak üzere küçük ve şekilsiz taşlar kullanılarak harçla örülmüş duvarda seramik kırıkları kullanılmamıştır. Yıkıntı ve dolgu nedeniyle duvarın diğer tarafında hem güney bitimi hem de köşe görülmemektedir. Bu nedenle duvarın bir mekan ya da dolguya karşı *nekropolis* ve yol terasını koruma duvarı amaçlı olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Hem yol terasını korumak hem de olası lagün suyunun yükselmesinin mezar ve yola zarar vermesini önlemek amaçlı bir duvar olabileceğini düşünmek daha uygun görünmektedir. Duvar üzerinde kapı, pencere ya da niş gibi mimari detay görülmemektedir. Duvarın doğuya bakan yüzü lagün toprağının bitekliği nedeniyle yoğun bitki örtüsü ile kaplıdır. Batı *nekropolis* alanı kuzeybatı *nekropolis*'in batı yönünde ve karşı yakasında bulunmaktadır. Bu iki alanı lagün ayırmaktadır. Mezarların bir kısmı yerinden kaymış olsa da *in situ* konumlarına yakın ve eğim yönünde kaymalar olduğu için mezarlarda doğu batı yönünün dikkate alındığı bir yön birliği söz konusudur.

Kuzeybatı Nekropolis

Kentin kuzeybatı *nekropolis*'i, Antalya-Kumluca karayolunun 57. km'sinden Phaselis'e dönen ve yaklaşık 2 km devam ederek sahile inen modern yolun sağında ve solunda yer alan mezarları kapsamaktadır. Araştırma istasyonunun bulunduğu yerden başlayarak sahile kadar uzanan bölümde batı yönde lagün kıyısı boyunca bir sınır hattı çizilebilmekte iken doğusunda yolun kıyısından başlayarak yükselen tepelik alanda dağınık halde mezarlar bulunmaktadır. Mezarlar yoğunluklu olarak lagün tarafındadır, doğuya doğru yükselen eğimli topografya nedeniyle lagün kıyısı boyunca devam eden düzlük alan tercih edilmiş olmalıdır.

Kuzeybatı *nekropolis* kentin büyük ölçekli ikinci gömü alanıdır. Mezarlar yaklaşık 2.5 km²'lik bir alanda yayılım göstermektedir (Hrt. 1). *Nekropolis*'i bölerek sahile uzanan yolun yapımı sırasında iş makineleri mezarları sürükleyerek *in situ* konumlarından ayrılmasına neden olmuş ve günümüzde kente giriş için kullanılan bu yolun yakınında bulunan mezarlar ise insan tahribatına maruz kalmıştır bu nedenle söz konusu alandaki mezarlar büyük oranda tahrip olmuştur. Şimdiye değin kayıt altına alınan mezar sayısının ileride yapılacak kazılar neticesinde artacağına şüphe yoktur. Zira *nekropolis*'in doğusunda yer alan eğimli topografya akıntı toprak ile birçok mezarı kapatmış görünmektedir.

Yüzey araştırmaları kapsamında yürütülen çalışmalarla alanda 105 adet mezar kalıntısı tespit edilmiştir. Söz konusu mezarlar tipolojik olarak incelendiğinde, lahit, *khamasorion*, tonozlu (örme) oda mezar, ostotheke ve kaya mezarı olmak üzere beş tip altında toplanmaktadır. Baskın kullanılan mezar tipini oluşturan lahitler 78, ostotheke 18, *khamasorion*'lar 7, kaya mezarı 1 ve anıtsal (oda) mezar 1 örnekle temsil edilmektedir. Bu sayılar *nekropolis*'teki mezar yapılarına ait tüm kalıntıları kapsamaktadır. Alandaki yoğun tahribat nedeniyle mezarlarda tekne kapak birlikteliği azdır. Mezarların alan içindeki dağılımına bakıldığında; kuzey körfezin yaklaşık 230 metre öncesinde başlayarak Phaselis araştırma istasyonuna kadar yoğunlukla lagün hattı boyunca yerleştirildiği görülmektedir. İstasyondan kente giriş yapan kavşağa kadar ise modern yolun doğusunda lagün ile bağlantısı bulunmayan mezarlar bulunmaktadır. Bu ayırım mezar türü çeşitliliğine de yansımaktadır. Oda mezar ve lahitlerin büyük kısmı lagün hattı boyunca yerleştirilmiştir. *Khamasorion*'ların tümü, kaya mezarı ve kaya ostotheği ise alanın kuzeydoğusunda lagüne kıyısı olmayan bir topografyada yayılım göstermektedir.

Kuzeybatı *nekropolis*'te baskın kullanılan mezar türünü lahitler oluşturmaktadır. Tekne ve kapağın bir arada olduğu ya da eşleştirilebildiği 30 örnek dışında bu mezar grubuna dahil olan kalıntılar *in situ* konumlarından ayrılmış ve oldukça tahrip olmuş durumda arazide yer almaktadır. Lahitlerde, en büyük boy: 2.44 m en: 0.95 yükseklik: 0.77, en küçük boy: 1.85 m en: 0.69 m yükseklik: 0.60 m olarak tespit edilmiştir. Kapak yükseklikler ise 0.28 ile 0.45 arasında değişmektedir. Lahitlerin nasıl bir mimari düzenleme içerisinde yer aldığına dair veri sunabilecek bütünüyle korunmuş durumda bir mezar tespit edilememiştir. Bu nedenle; yerleştirildikleri düzlem, zeminden nasıl yükseltildikleri, *hyposorion* bölümü ve oryantasyonları ile ilgili soru işaretleri bulunmaktadır. Ayrıca mezarlar olasılıkla antikçağdan itibaren soyguna maruz kaldıkları için, mezar içindeki düzenlemeye dair (gömünün yatırılış şekli-yönü, gömü hediyeleri *etc.*) herhangi bir veri sunmamaktadır. *In situ* korunan az sayıda örnekten hareketle, doğu-batı ile kuzeydoğu-güneybatı yönünün dikkate alındığı, böylelikle mezarların yerleştirilişinde lagüne nazır konumlandırmanın dikkate alındığı görülmektedir.

Kuzeybatı ve Batı *nekropolis*'leri geneline bakıldığında, lahitlerin tekneler açısından çeşitlilik arz etmeyen, kabartma, yazıt veya herhangi bir bezeme unsuru içermeyen, farklı boyutlarda kesilmiş dikdörtgen bloklar halinde tek tip olarak bulunduğu gözlemlenmektedir (Fig. 5-6-7).

Fig. 5-6-7. Kuzeybatı *Nekropolis* alanını bölerek sahile uzanan modern yolun batısında bulunan 3KB.5, 3KB.56, 3KB.57 ve 3KB.58 env. no'lu lahit örnekleri.

Bu mezarların tamamı kireçtaşından üretilmiştir. Yumuşak ve kolay şekil alan yapısı ile lahitlerin üretiminde kolaylık sağlayan kireçtaşı hızlı bir şekilde tahrip olmaktadır. Antikçağdan günümüze kadar doğal ve beşeri unsurlara maruz kalan bu kalıntıların yüzeyleri oldukça tahrip olmuştur ve bozuk bir görünüm vermektedir. Bazı lahitlerde korunmuş iç sıva izleri tespit edilebilmektedir. Lahitlerde epigrafik veri bulunmaması dış yüzeye sıva uygulandıktan sonra yazının boya ile uygulanmış olması ile açıklanabilir (Phaselis'te yazının boya ile uygulandığı örnek için bk. Tüner-Önen 2015, 23). Lahit kapaklarına bakıldığında ise teknelerdeki yalın görünümle bir bütün oluşturacak şekilde, sadeliğin devam ettirildiği, kapakların masif düz bir blok şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu genelleme dışında kalan tek mezar akroterli beşik çatılı lahittir.

İdil, Lykia lahitlerini tipolojik olarak ayırırken, *Bezemeli ya da Bezemesiz Lahitler* kategorisinde bezemesiz (düz) olan lahitleri; bunlar sandık biçiminde düz olarak yapılan, teknelerinde ve üzerlerindeki kapaklarda hiçbir bezeme görülmeyen örneklerdir şeklinde tanımlamaktadır (İdil 1998, 12). Ancak Phaselis'te söz konusu olan, tekne ve kapaklarda bezeme unsuru bulunmamasının yanı sıra kapakların düz, dikdörtgen bir blok halinde kesilmiş yekpare taşlardan oluşturulan, üzerinde kaldırma çıkıntısı veya mahya kirişi bulunmayan ve kapağa form kazandırabilecek hiçbir işlemin gerçekleştirilmemesinden kaynaklanan oldukça yalın bir formun kullanımınıdır. Klasik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'nin içlerine kadar tarihlendirilen Lykia lahitlerinde kapak formları, üzerindeki mahya kirişinin yapılmadığı az sayıda örneğin yanı sıra kapaklar üzerindeki kaldırma çıkıntılarının genellikle dikdörtgen ya da kare forma sahip aslan protomu şeklinde oluşturulduğu, ancak özellikle Roma Dönemi'nde bu formun yerini medusa, öküz başı ya da insan büstü şeklinde kaldırma çıkıntılarında bıraktığı görülmektedir (İdil 1998,

20) genellemesi de söz konusu *nekropolis* alanında bulunan kapaklar ile örtüşmemektedir. Oysaki bölgede, kapakların detaylı analizi Lykia lahitleri tipolojisinin oluşturulmasında en önemli bölüm olarak nitelendirilmektedir (Özer 2014, 76). Ancak söz konusu alanda kullanılan kapaklar tipolojik karşılaştırma yapmayı mümkün kılacak hiçbir detay unsuru barındırmamaktadır. Bu olgu yalnızca Kuzeybatı *nekropolis*'i değil Batı *nekropolis*'i de kapsayan bir tespit olarak ön plana çıkmaktadır. Kentin gömü alanlarını incelemeye yönelik sürdürülen çalışmalar sırasında Batı *nekropolis*'teki tüm mezarların da düz damlı kapaklarla örtülmüş olduğu tespit edilmiştir. Bu dikkat çekici ve belirleyici bir durumdur. Kuzeydoğu *nekropolis* için durum biraz daha farklıdır. Bu alan geniş yüzölçümü ve kapsadığı mezar sayısı ile büyük ölçekli bir alandır ve dolayısıyla birçok mezar türünü ve çeşitli kapak formlarını bir arada barındırmaktadır. Ancak lahitlerde ve *khamasorion* tipi mezarların örtülmesinde düz damlı kapak tercihinin burada da devam ettiği, ve alanın genelinde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Lykia'daki Hellenistik ve Roma lâhitlerini tipolojik ve kronolojik olarak yeniden ele almaya yönelik yapılan çalışmada Kyaneai, Idebessos, Beycik-Başören, Nisa ve Olympos'tan düz kapaklı lahitler Tip V adı altında toplanmıştır. Bu tipolojiye göre, monolitik düz kapaklar; *Köşelerine stilize edilmiş akroterler yerleştirilmiştir. Dar cephe stilize edilmiş üçgen alınlık gibi işlenmiş ve uzun yüze genelde silme profili yapılarak arşitrav görünümü kazandırılmıştır. Düz bırakılan örnekler de bulunur. Kısa yüzlere küçük, kübik formlu kaldırma çıkıntıları ve çok nadir olarak aslan protundan ya da Medusa başı işlenmiştir. Uzun yüzlerde kaldırma çıkıntısı bulunmaz. Teknede tabula ansata vardır. Hyposorion ve podyumla genelde karşılaşılmaktadır. Ana kayadan işlenen örnekler bulunduğu gibi düz ya da oturma bankı biçiminde meydana getirilmiş örnekler de vardır* şeklinde tanımlanmaktadır (Uğurlu 2008, 99-103). Sillyon (Özer & Taşkıran 2010, 166-167) ve Lyrboton Kome'de (Takmer & Tüner-Önen 2007, 7-36) *khamasorion*'ların örtülmesinde benzer formda bir kapak kullanımının var olduğu görülmektedir. Bu kentlerde kullanılan bezemesiz düz masif kapaklar daha çok *khamasorion* mezarlarda kullanılmıştır. Phaselis'le benzer şekilde çeşitli bölgelerin (Karia, Pisidia, Lydia) kesişme noktasında yer alan Laodikeia *nekropolis*'inde fosilli traverten tekne mezarların üzerleri genellikle düz parçalı kapak taşlarıyla kapatılmıştır (Şimşek 2011, 13 Lev. 18, 56: Res. 53; K48-K49). Laodikeia örnekleri düz kesimleriyle Phaselis örnekleri ile benzerdir, ancak bu kapakların birden çok parçalı taşlardan oluşturulduğu görülmektedir. Olba'da *khamasorion* mezarların kapakları düz ve kırma çatı biçimindedir. Bu mezarların tek görünen kısmı kapakları olduğu için kabartmalar kapaklarda yer almaktadır (Akçay 2008, 33 Levha 51, Kat. No:20). Düz damlı kapaklar kaya mezarlarında cephe anlatımlarında kullanılan bir form olarak da karşımıza çıkmaktadır. Paphlagonia Bölgesi kaya mezarlarında Hellenistik Dönem içinde beşik çatının yanı sıra kullanıldığı, bölge sınırları içerisinde yer alan Halys Vadisi'nin kuzeyinde kullanımının yaygınlaştığı ve kökeni konusunda yerel mimarinin etkili olduğu yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir (Dökü 2008, 34). Pamphylia bölgesinde bulunan lahit kapakları beşik çatı ve kline biçimli olarak iki tip altında toplanmaktadır (Turak 2011, 224) ve İmparatorluk Dönem'i boyunca kullanılan akroterli beşik çatılar bölge için esas kapak formunu temsil etmektedir (Turak 2011, 231). Esas kullanılan formların dışında Sillyon (Lanckoronski 2005, 74; Özer & Taşkıran 2010, 166-167) ve Lyrboton Kome'de düz damlı kapakların kullanıldığı az sayıda örneğe ulaşılmıştır, fakat tahribat nedeniyle birebir kıyaslama yapılamamıştır. Yakın kentlerden Rhodiapolis'te bu türde kapakların kullanımına rastlanılmamıştır. Kyaenai (Uğurlu 1999, 42, Tip V altında incelenen lahitler, kat no. 22-43-63-75) ve Phaselis'e komşu Olympos'ta (Özer 2006, 52-53) dikdörtgen masif bloktan oluşan düz damlı kapaklar; köşelerinde silitize edilmiş alınlık görünümü verilmiş, alt kısımda silme profili olan sıklıkla medusa ve aslan protomu gibi örgelerin kullanıldığı kapaklar olarak bulunmaktadır. Bu veriler ışığında düz damlı kapakların

yakın bölge kentlerde tercih edilen yaygın bir kullanım görmemiş olduğu, benzer diyebileceğimiz dikdörtgen masif kapakların da çeşitli bezeme öğeleri ile donatıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum Phaselis'in lahit kapakları tipolojisinde kentsel karakteristiğe sahip olduğunu açıklamada önemli bir olgudur. Özellikle Kuzeybatı ve Batı *nekropolis*'in tamamında kullanılan kapakların, düz dikdörtgen kesilmiş masif bloklardan oluşturulan oldukça yalın bir formu yansıması, bölge kentlerin etkisinde kalmaktan ziyade yerel mimari bir form olarak benimsenen ve gelenekselleşen bir kullanımın var olduğu sonucuna götürmektedir. Klasik Dönem boyunca Anadolu'daki Pers hakimiyeti sırasında ve Hellenistik Dönem'de zaman zaman otonomisini korumayı başarmış ve büyük ölçüde demokrasi ile yönetilmiş bir kent olarak (Arslan & Tüner-Önen 2016, 300), kentin tarihsel ardanından gelen, kendine özgü bir sadelik içinde oluşan ve benimsenen mezar mimarisinin varlığından söz edilebilir. Şüphesiz bu durum ekonomik etkenler ile de ilişkilendirebilir. Zira antikçağda mezar sahibi olabilmenin maliyeti yüksektir ve bu maliyet mezarın işçiliği ile orantılı olarak artmaktadır.

Kuzeybatı *nekropolis*'te inhumasyonun yanı sıra kremasyon gömülerin de yapıldığını ortaya koyan kalıntılar tespit edilmiştir. Alan içerisinde dağınık halde bulunan ostothekekler; bağımsız olanlar ve kayaya oyulanlar şeklinde iki farklı formda bulunmaktadır. Bu gruba dahil olan 11 bağımsız tekne, 6 kapak ve 1 adet kayaya oyulmuş ostothekek mevcuttur. Bağımsız ostothekek teknelerinin 10'u kareye yakın formda, 1'i dikdörtgen ve kaya ostotheği ise yuvarlak formdadır (Fig. 8-9-10). Dikdörtgen formdaki ostothekek, RTI metodu (metot hakkında detaylı bilgi için bk. Akçay 2016, 1-17) ile görüntülenerek üzerinde kabartma olarak yer alan kapı örgesinin detaylı görünümü elde edilmiştir.

Fig. 8. 3KB.32 env. no'lu kare formlu ostothekek teknesi.

Fig. 9. 3KB.101 no'lu yuvarlak kaya ostotheği ve khamasorion'ların üstten görünümü.

Fig.10. 3KB.82 dikdörtgen formlu ve kabartmalı ostothekek RTI görünümü.

Kuzeybatı *nekropolis*'teki yoğun tahribat, tümü yerel kireçtaşıdan üretilen bu mezarlarda da görülmektedir. Kayaya oyulmuş ostothekek haricindekiler *in situ* konumlarında değildir, hiçbir ostothekek tekne kapak birlikteliği bulunmamaktadır ve kremasyon kapları mevcut değildir. Araştırma istasyonunun bahçesinde korunan, olasılıkla daha önce kentte yürütülen çalışmalar sırasında getirilmiş ve buluntu yerine dair kayıt bulunmayan ostothekek teknesi (3KB.82), dikdörtgen formu ve üzerinde kabartma taşımasıyla diğer ostothekeklerden ayrılmaktadır. Ana yoldan ayrılıp Phaselis'e dönen yolun sağında ve ilk mezar öbeğinde bulunan ostothekek (3KB.101) ise kayaya oyulmuş olmasıyla diğer bağımsız ostothekeklerden farklıdır. Kayaya oyulmuş ostothekek, ana yoldan Phaselis'e dönen modern yolun doğusunda yükselen tepelik üzerinde ve kuzeyinden geçen ana yola yaklaşık 70 m mesafededir. Anakayadan kopmuş bağımsız halde duran bir kaya kütesinin üzeri inhumasyon gömü için iki *khamasorion* ve kremasyon gömü için bir adet yuvarlak kaya ostotheği yerleştirilecek şekilde, yüksek olasılıkla aynı ailenin üyeleri için düzenlenmiştir (Fig. 11).

Ostotheğin ağız çapı 0.43 m, derinliği 0.34 m ve dip çapı 0.30 m'dir. Bu tür çukurların mezar olarak kullanıldığına dair kesin sonuçlara ulaşılan Trebenna örneklerinde ostothekeklerin

ölçüleri; çap: 0.33 m–0.57 m, derinlik 0.20 m – 0.36 m’dir (ayrıntılı bilgi için bk. Çevik 1998, 129). Gömüye dair bir urne kalıntısı ya da kapak parçası kayaya üzerinde ve etrafta yapılan araştırmalarda bulunamamıştır. Bu mezar düzenlemesinin bölge ve civar kentler içinde de ender görüldüğü, Pamphylia, Lykia ve Pisidia sınırında yer alan Trebenna (Çevik tarafından Trebenna antik kentinde bulunan kayaya açılı yuvarlak ostothekekler yeni bir mezar türü olarak incelenmiş, 11 ayrı kaya kütesinde 15 silindirik çukur ve 5 kapak bulunduğu, bunların ostothekek olarak işlevlendirildiklerinin 3 no’lu kapakta bulunan yazıtla ve çukurların ölçüleri ile netleştiği ortaya konulmuştur Çevik 1998, 127 vd. fig. 7-8) ile Doğu Lykia’da bulunan Kitanaura (Çevik 2008, 327 vd.; Kızılgut 2010, 347) antik kentlerinde bulunan örnekler dışında şimdiye değin işlevlerinin netleşmediği bilinmektedir. Ender görülen bir kremasyon gömü şekli olarak tercih nedenine dair somut bir veri bulunmamaktadır. Ancak aile mezarı olarak düzenlenen kayanın üzerinde, *khamasorion* mezarların yanına açılmış olması, gömü sahibinin ya da ailenin talepleri doğrultusunda kişinin kentten uzak bir yerde ölmesi sonucu küllerinin getirilip diğer aile üyeleri ile yan yana gömülmesinin istenmesiyle açıklanabilir. Yanı sıra kaya ostotheği birden çok gömü için de kullanılmış olabilir. Zira Trebenna’da bulunan kaya ostotheğinin kapağında bulunan yazıt “*Trokondas’in bu mezarı kendisi ve karısı Artemeitos için yaptırdığı*” küçük görünen bu mezarların birden çok gömü için de kullanıldığını göstermektedir (Çevik 1998, 129-130).

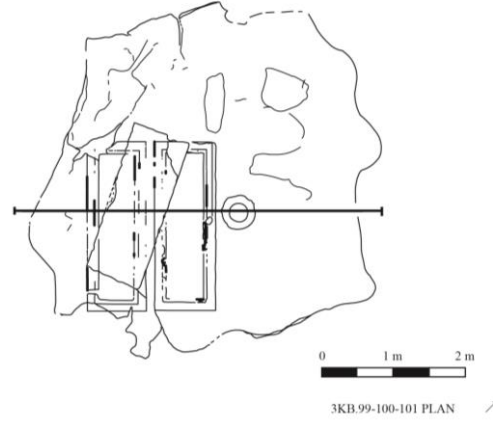

Fig. 11. 3KB.101 no’lu yuvarlak kaya ostotheği ve iki adet *khamasorion*’un planı.

Pamphylia Bölgesi’nde lahitlerin, MS II. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde üretilmeye başlanmasına rağmen ostothekek kullanımının da devam ettiği bilinmektedir (Pamphylia’da ostothekek kullanımı hakkında detaylı bilgi için bk. Korkut 1999, 383 vd.; 2004, 196 vd.). Doğu Roma Dönemi Lykia-Pamphylia kentlerini inceleyen Hellenkemper ve Hild Pamphylia’da özellikle Toroslardaki dağlık yerleşimlerde Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar lahit mezarların yanında ostothekek kullanımının da sürdüğünden bahsetmektedir (Hellenkemper & Hild 2004, 204). Lykia Bölgesi’ne bakıldığında ise, yoğun mezar alanları ve mezar çeşitliliği ile tanınan bölgenin, ostothekekler açısından zengin olmadığı görülmektedir (Çelgin 1990, 521). Phaselislilerin kremasyon gömü şeklini ne zaman kullanmaya başladığı şimdilik bilinmemektedir; ancak yukarıda bahsedilen bölgesel kullanım verilerine bakıldığında; Lykia Bölgesi’nden ziyade Pamphylia bölgesinin ölü gömme geleneğiyle paralellik gösterdiği, iki bölge kıyaslandığında daha çok Pamphylia’da ostothekek kullanımının yaygın olması nedeniyle söylenebilir. Aynı zamanda Kuzeybatı *nekropolis*’te elde edilen veriler ışığında, ostothekekler her ne kadar *in situ* konumlarında bulunmasalar da lahitlerin lokalizasyonlarıyla kıyaslandığında birbirlerine yakın öbeklerde bulunmaları nedeniyle söz konusu *nekropolis*’te hem kremasyon hem inhumasyon gömü şeklinin bir arada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak aynı mezar içinde iki gömü şeklinin yan yana olup olmadığı, mezarlarda kazı yapılmadığı için bilinmemektedir (Laodikeia’da örgü tekne mezarlarda aile mezarı geleneğine uygun olarak inhumasyon gömü yanına kremasyon kapların da konulduğu tespit edilmiştir Şimşek 2011, 15 Lev. 22, Res. 65). *Nekropolis*’lerde farklı defin yöntemlerinin kullanılması kişisel ya da ailevi bir tercih meselesi gibi görünmektedir. Burada farklı dönemlerde farklı gömü şekillerinin kullanılmış olabileceği ya da bir gömü şekli bırakıldıktan sonra aynı alanda diğer gömü şeklinin uygulanmış olabileceği

sorusu akla gelebilir. Ancak hem kayaya oyulmuş yuvarlak ostotheğin aynı kayaç üzerinde iki *khamasorion* ile yan yana bulunması, hem de bağımsız duran ostoheklerin tıpkı alanda yer alan lahitler gibi kabartma veya yazıt içermeyen gövdeleri ve düz damlı olan kapakları ile alandaki lahitlerin küçük versiyonları gibi görünmeleri, yani inhumasyon ve kremasyon mezarların tipolojik bir uyum içerisinde olması nedeniyle aynı dönemlerde kullanılmış oldukları üzerinde durulmaktadır. Alanda ileride yapılacak olan kazılar ışığında bu mezarların dönemsel kullanımları veya farklı mezar türlerinin *nekropolis* alanında nasıl bir düzenleme içinde birarada buldukları konusunda daha aydınlatıcı bilgiler edinmek mümkün olacaktır.

Phaselis kuzeybatı *nekropolis*'inde toplam 7 adet kayanın içine oyularak oluşturulmuş *khamasorion* bulunmaktadır. Bu mezarlar; anakayadan kopmuş olan kayaçlar üzerine oyulanlar (Fig.12) anakaya üzerine oyulanlar (Fig.13) ve anakaya üzerinde olup bir arkalık bölümüne sahip olanlar (Fig.14) şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Ölçülerde boy: 1.67 - 2.26 m, en: 0.44 - 0.51 arasında değişmektedir. Bu mezarların hepsi kente girişi sağlayan gişeden önce ve modern yolun doğusunda konumlandırılmıştır. Bu nedenle lagün ile bağlantısının bulunmadığı engebeli bir topografya üzerinde yayılım göstermektedirler. *Khamasorion*'larda gömü teknesi tamamen kayanın içine oyulmuş yalnızca üst kısmı kapağın oturtulması için dört köşede devam eden çıkıntılarla kayadan yükseltilmiştir.

Fig. 12. 3KB.85 ve 3KB. 86 env. no'lu mezarlar

Fig. 13. 3KB.99, 3KB.100 env. no'lu mezarlar

Fig.14.3KB.94, 3KB.95, 3KB.96 env. no'lu mezarlar

Kapak formuna bakıldığında bu gruba dahil mezarların tümünde düz damlı kapak kullanılmış olduğu; bazı kapakların aynı kaya üzerinde iki tekneyi örtecek şekilde masif dikdörtgen bloklar olarak şekillendirildiği görülmektedir (Fig. 14). Bu mezarlar iki adet ikili ve bir adet üçlü olmak üzere yan yana çoklu mezarlar olarak düzenlenmişlerdir. Bu durum, mezarların ana kayaya oyulması nedeniyle alanda bulunan kayaç yüzeyine bağımlı bir düzenleme şeklidir. *Khamasorion*'ların bölge ayırt etmeksizin kayanın dikdörtgen formda oyulması ile oluşturulduğu görülmektedir. Kapak formlarına bakıldığında ise; Termessos'ta bu gruba giren mezarların kapaklarında çeşitli formlar görülmektedir. En çok karşılaşılan, iki kısa cephesinde üçgen alınlıklar meydana getiren, semerdam biçimindeki kapak tipidir ki, bunların da alınlık köşelerinde akroter bulunan veya akrotersiz olanlar mevcuttur (Çelgin 1990, 183). Lyrboton Kome'de teknesi tamamen kayanın içine oyularak ya da kayadan yükseltilerek oyulmuş *khamasorion*'larda, kısa yüzleri üçgen alınlık

oluşturan köşe akroterli kapakların kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Sillyon'da ise *khamasorion*'ların çoğunlukla tercih edilen mezar türü olarak kullanıldığı ve kapağın oturduğu yuvayı ayırt etmek mümkünse de bunların kaybolduğu (Lanckoronski 2005, 74), tahribata rağmen tespit edilenlerin ise genelde basık üçgen alınlıklı, bazen monolit büyük bloklarla tek parça ya da daha fazla düzgün kesilmiş kireçtaşı blok taşlarla kapatıldığı görülmektedir (Özer & Taşkiran 2010, 166-167). Phaselis kuzeybatı *nekropolis*'te tespit edilen *khamasorion*'ların tümü alanın karakteristik kapak formu olan düz damlı kapaklarla örtülmüştür. Bu mezar türünün lahitlere kıyasla oldukça az olması alanın topografik yapısı ve bu tür mezarların düzenlenebileceği uygun kayaçların mevcudiyetiyle açıklanabilir. Lagün kıyısından uzaklaşılması neticesinde görülen mezar türlerindeki değişimin yanı sıra mezar sayısındaki azalmada dikkati çekmektedir.

Kuzeybatı *nekropolis*'te bir adet kaya mezarı bulunmaktadır. Mezar kente giriş girişinin 217 m kuzeybatısında ve modern yolun 50 m kuzeyinde yer almaktadır (Fig. 15). Anakayadan kopmuş, bağımsız halde duran 3,5 m x 4 m'lik bir kaya kütlelerinin güney cephesine oyulmuştur. Mezar odası 2.25 m x 0.96 m ve yüksekliği 1.20 metredir. Mezar hiçbir plastik örge içermeyen oldukça sade düzenlenmiş bir cephe mimarisine sahiptir. Oyulduğu kayacın dibinden yukarıya doğru çıkıkça genişleyen ve merkez noktaya ulaştıktan sonra yukarıya doğru daralarak devam eden formu ile semerdamlı mezarlara benzer bir görünümündedir. Kayacın üstü çatı formunu andıracak şekilde traşlanmıştır. Çok belirgin bir çatı formu vermeyen bu düzenleme mezar girişinin en tepe noktası ile kaya kütlelerinin üstündeki çatının doruk noktasını aynı hizaya getirmektedir. Mezar kapısı mevcut değildir ancak girişin iki yanında 0.30 m içerde 0.20 m genişliğinde yukarıya doğru devam eden hat kapının yerleştiği yuvalardır. Bu izler kapının düz bir levhadan ziyade sürgülü bir kapı ile kapatıldığını göstermektedir. Mezar, kayacın gözenekli yapısı nedeniyle özellikle dış yüzeyinde bünyesi delikli bozuk bir görünüm içindedir. İç ve dış duvarlarda sıva ya da boya izine rastlanmamıştır.

Fig. 15. 3KB.87 env. no'lu mezar

Kaya mezarları Lykia Bölgesi için öne çıkan ve sıklıkla kullanılan bir mezar türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgedeki kaya mezarları lahitlerle kıyaslandığında sayılarının oldukça fazla olduğu görülmektedir (Keen 1998, 184). Ancak Phaselis bu genellemenin dışında kalmakta, kent gömü geleneğinde kaya mezarları oldukça az sayıda örnekle temsil edilmektedir. Cephe mimarisinde Lykia'ya özgü mimari unsurlarla bezenen kaya mezarları, tipolojik açıdan kentler arasında değişiklikler göstermektedir (Kuban 2016, 412). Ancak Phaselis kuzeybatı *nekropolis*'te bulunan kaya mezarı çok yalın bir görünüme sahip olması ile Lykia kaya mezarları ile doğrudan bağlantı kurulabilecek mimari unsurları taşımamaktadır. Yanı sıra tekil örnek olarak bulunması Lykia *nekropolis*'lerinin genel görünümü ile de uyuşmamaktadır.

Kuzeybatı *nekropolis*'te yukarıda örneklenen mezarların dışında bir adet tonozlu oda mezar yapısı bulunmaktadır (3KB.71). *Nekropolis* alanını bölerek sahile ulaşan modern yolun 18 m batısında, lagün tarafında yer alan mezar yapısının doğu ve güney duvarları kısmen korunmuş diğer duvarlar zemin düzeyine kadar tahrip olmuştur. Kuzey ve batı duvarların tamamen tahrip olması nedeniyle kapı tespit edilememektedir ancak alanın genelinde hakim olan kıyı bakışımı mezarlar göz önünde bulundurulduğunda kapının lagüne bakan batı yönde olduğu ileri sürülebilir. Yapı doğu-batı yönünde 9.55 m, kuzey-güney yönünde ise 7.45 m uzunluğundadır. Duvar kalın-

lıkları değişkenlik göstermektedir; güney duvar 0.92 m, doğu duvar 0.62 m'dir. Duvarlar arasındaki bu fark güney-kuzey duvarların tonoz taşıyıcı işlevi üstlendiğini göstermektedir. Bu veriyi destekler nitelikte, yapının doğu duvarında tonozla kapatmaya dair ipucu verebilecek içe eğimli bir örgü bulunmaktadır. Mezarın zeminindeki platform bloklarından itibaren doğu duvarın korunmuş yüksekliği 4.10 m, güney duvarın yüksekliği 3.10 m'dir. Duvarlar küçük moloz taşlardan bol harçlı bir örgüye sahiptir (Fig. 16-17).

Fig. 16-17. 3KB.71 env. no'lu mezar yapısı

Güney duvarın iç ve dış yüzlerinde sıva kalıntıları görülmektedir. Yapının içerisinde, üzerinde stel oturma yuvası açılmış kesme bir blok taş (kireçtaşı) bulunmaktadır. Taşın genişliği 0.66 m yüksekliği 0.22 m'dir. Boy ölçüsü ise kırık nedeniyle tespit edilememektedir. Stelin oturduğu yuva oyuğu, taşın ortasına denk gelecek şekilde sağdan ve soldan 0.26 m içerde başlamaktadır ve 0.15 m x 0.15 m ölçülerinde, stelin oturacağı girinti 0.06 m derinliğindedir. Söz konusu blok taşın altında, 0.38 m boyunda 0.11 m eninde ve 0.04 m derinliğinde dikdörtgen bir oyuntu daha vardır, bu da stel bloğunun sağlam durması için bir zemine oturtulduğunu göstermektedir. Yapının iç zeminine doğru, doğu duvardan 0.80 m, güney duvardan 1.60 m, batı duvardan 3.05 m içeride zeminde bir düzenleme yapılmıştır. Düzgün kesilmiş blok taşlardan oluşan bu platform, görülebildiği kadarıyla iki sıra blok taştan oluşmaktadır. Dikdörtgen bir sandık şeklindedir ve aşağıya doğru derinleşmektedir.

In situ korunan bloklara göre genişliği 0.60 m, uzunluğu ise moloz dolgudan dolayı görülememektedir. Yapının yoğun oranda tahrip olması ve içe dökülen dolgu nedeniyle düzenlemenin işlevinin tam olarak anlaşılması güçleşmektedir. Ancak; bir sandık mezara ait düzenleme olduğu, düzgün kesilmiş blokların oluşturduğu dikdörtgen alanın gömü çukuru olabileceği ya da lahdin yerleştirildiği platform ve derinleşen bölümün *hyposorion* alanı olduğu yönünde öneriler getirilebilir.

Fig. 18. Kuzeydoğu nekropolis tonozlu mezar yapısı

Phaselis'in en büyük gömü alanı olan kuzeydoğu nekropolis'te birçok tonozlu mezar yapısı yer almaktadır. Alanda sıklıkla kullanılan bir mezar formu olarak karşılaşılan tonozlu mezarlar farklı mimari unsurlar ile birbirinden ayrılan düzenlemeler ihtiva etmektedir. Bu mezarlar içinde 3KB.71 no'lu mezar ile karşılaştırılabilecek örnek olarak, kuzey liman koyunun başlangıcından yaklaşık 500 metre doğu yönde ilerleyince denizden yükselen falezin kıyısında doğrudan deniz bakışlı bulunan bir mezar yapısı benzerlik göstermektedir (Fig. 18). Tonozlu örgü ile kapatılmış olan yapının duvarları küçük moloz taş ve harç kullanılarak örülmüştür ve mezarın

içinde 3KB.71 no'lu mezar ile benzer şekilde zeminde bir düzenleme görülmektedir. Ancak farklı *nekropolis*'lerde yer alan bu mezarların içindeki dolgu ve tahribat nedeniyle gömü alanı düzenlemesine dair verilere ulaşılamamaktadır. Tonozlu mezarlar Phaselis'e komşu Olympos'ta yoğun kullanılan bir mezar türü olarak bulunmaktadır (Uğurlu 2006, 157). Lykia Bölgesi için karakteristik bir mezar tipi olmayan (Uğurlu 2006, 118) bu mezarların Olympos'ta yoğun olarak kullanılması Roma etkisinin kente yansması ve liman kenti konumu nedeniyle dış etkilere açık olmasıyla ilişkilendirilmektedir (Uğurlu 2006, 105). Phaselis kuzeybatı *nekropolis* için böyle bir genelleme yapmak şimdilik mümkün değildir. Söz konusu alanda bulunan tonozlu mezar tek örnek olarak bulunduğu için Olympos'taki yaygın kullanım ve bunun nedenleri ile ilişkilendirilebilecek özellikte değildir. Ancak alandaki mezar türü çeşitliliğini ve bu tür anıtsal gömü odalarının varlığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Phaselis batı ve kuzeybatı *nekropolis*'in konumlarına bakıldığında, sur dışı defin (*extramuralis*) tercihi yönelik bir uygulama görülmektedir. Zira antikçağda *nekropolis*'ler şehir surlarının dışında bulunuyor, bilhassa kent yapılarının çevresinde ve yollar boyunca uzanıyordu (Çelgin 1990, 69). Şehrin iskan sahasının *akropolis* tepeliği ile eteğindeki kısıtlı alanda yoğunlaşması, kentin bu bölümünde *nekropolis*'lerin konumlandırılmasına uygun düzlük alan olmaması gibi etkenlerin doğal sonucu olarak, yaşayanların şehri ile ölülerin şehri birbirinden ayrılmış görünmektedir. Kent nüfusunun artacağı ve dolayısıyla *nekropolis* alanlarında zamanla genişleyeceğinin öngörülmesi ile *nekropolis*'ler kentten kopuk olmayacak ancak iskan sahasını da işgal etmeyecek şekilde konumlandırılmıştır.

Batı *nekropolis* diğer iki *nekropolis*'e göre daha küçük yüzölçümü ve yalnızca bir mezarın düzenlemesi hariç çeşitlilik arz etmeyen lahit tipolojisi ile yalın bir görünüm sergiler; fakat buna karşın alanda bulunan yol kalıntıları (Schäfer 1981, 40, Lev. 4 ve 6.3) bu güzergahı kullanan herkesin *nekropolis*'in hemen yanından geçmesini sağlayarak ziyarete ve izlenmeye uygun konumlandırılmış olduğunu göstermektedir. Söz konusu alan kuzeybatı *nekropolis*'in batı yönünde ve karşı yakasında bulunmaktadır. Bu iki alanı lagün ayırmaktadır. Kuzeybatı *nekropolis*'in kapsadığı alan göz önünü alındığında yer sıkıntısı ortaya çıktığı için batı *nekropolis*'in konumlandırıldığı ileri sürülemez. Çünkü kuzeybatıda mezar yoğunluğu çoğunlukla öbekler halinde bulunmaktadır ve arada boş alanların olduğu mezarların topografik haritası üzerinde de belli olmaktadır. Mezarların doğu yönde lagün bakışlı konumlandırıldığı bu alan, kent içinde ayrı bir topluluğa ait gömü alanı olarak düzenlendiği izlenimini vermektedir. Bu tespitler ve değerlendirmeler çerçevesinde Batı *nekropolis*'in konumu itibarıyla kentin diğer gömü alanlarından özellikle ayrı tutulduğu, alanın gömü alanı olarak düzenlenmesinin diğer *nekropolis*'lerde yer sıkıntısı olduğu için değil özellikle kuzeybatı *nekropolis*'in doğu yakasına ve lagün bakışlı olarak konumlandırıldığı değerlendirilmektedir. Alanda yalnızca lahitlerin kullanılması inhumasyon gömü geleneğinin tercih edildiğini göstermektedir. Kremasyon gömüye dair herhangi kalıntı yüzey verileri ışığında tespit edilememiştir.

Phaselis'in üç doğal limana ve bir lagüne sahip olması, kent planlamacılığı çerçevesinde ayrılan gömü alanlarının, doğal unsurların sunduğu imkanlarla birleşmesi sonucu, su bakışlı veya bir başka deyişle su ile ilişkili alanlarda yayılım göstermesine imkan sağlamış olmalıdır. Batı *nekropolis*'te bulunan tüm lahitler lagüne yakın konumlandırılmışlardır. Kuzeybatı *nekropolis*'te tespit edilen 105 adet mezar kalıntısının 82'si araştırma istasyonundan sonra ve çoğunluğu gömü alanını batı yönde sınırlayan lagün hattı boyunca lokalize edilmiştir. Bu tespit mezarların oryantasyonlarının özellikle belirlendiği olasılığını güçlendirmektedir. Yani gömü sahipleri, mezarın konumunu özel bir tercih olarak kıyı bakışlı istemişse bunun için uygun

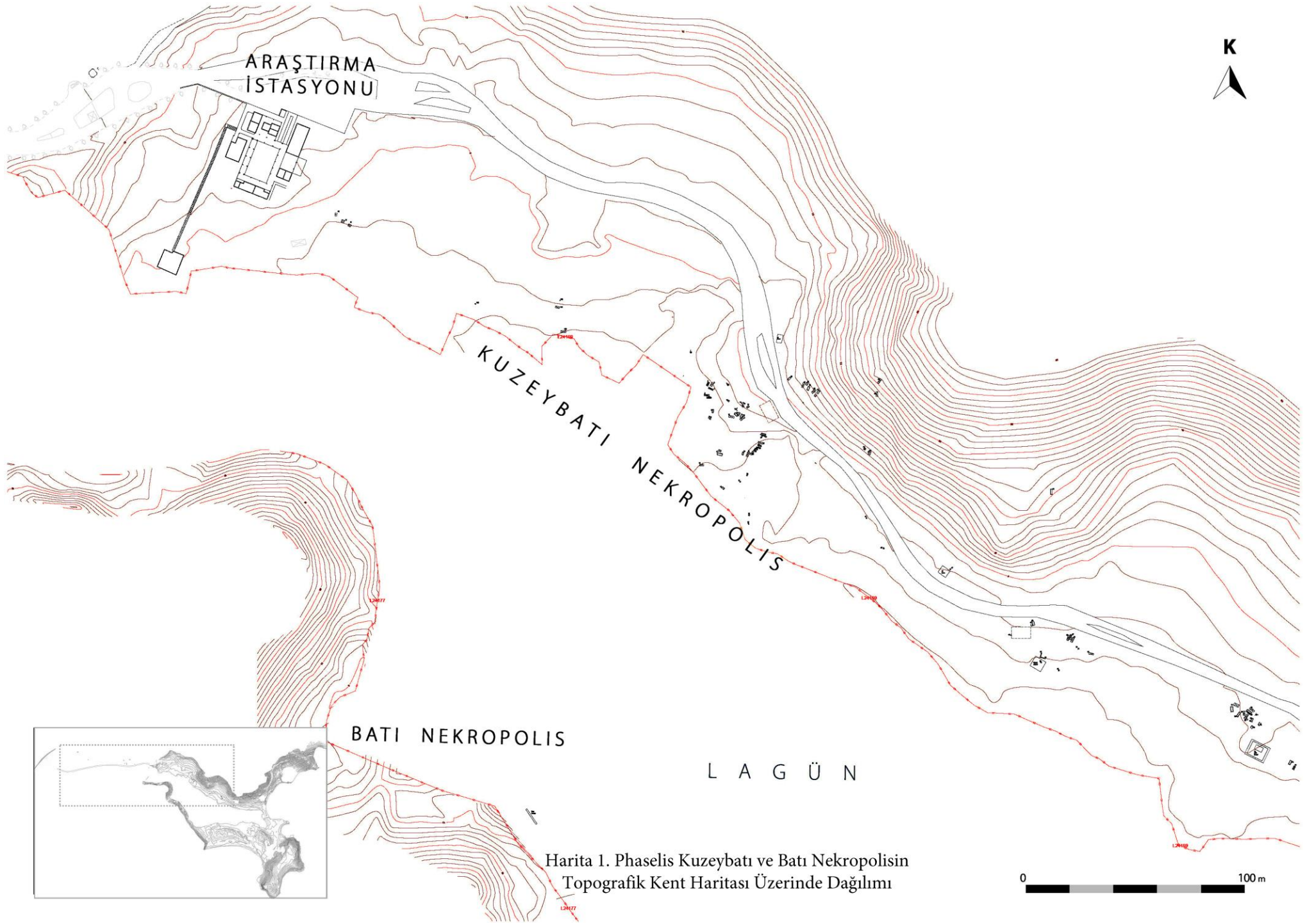
alanlar mevcuttur veya bu özel bir tercih değilse bile bu alanların büyük kısmı kıyı hatları boyunca uzanmakta olduğu için mezarlar su bakışımı olabilmektedir. Lykia Bölgesi liman kentlerine bakıldığında, lagünün üç tarafında bulunan su bakışımı anıt mezarlarla Patara (Işık 1995, 160 vd.; Gülşen 2010; Koçak 2015, 275-285), nehrin iki kıyısı boyunca uzanan *nekropolis* alanlarıyla Olympos (Uğurlu 2006, 31), güney ve kuzey *nekropolis*'lerin limanın her iki tarafında yer aldığı Andriake (Uğurlu 2003, 366) mezarların su ile ilişkili olarak konumlandırıldığı kentlere örnek olarak verilebilir. Phaselis'te bulunan mezarların tümü deniz ya da lagün kenarında değildir. Ancak öncelikli olarak bu alanların tercih edildiği, yer sıkıntısı olduğunda ya da kayaçların kullanıldığı mezar türleri tercih edildiğinde iç kısımlara yönelindiği yapılan tespitlerle ortaya çıkmaktadır. Kuzeybatı *nekropolis*'te lagün hattı boyunca mezarlar; lahit, ostothek ve anıtsal oda mezar olarak çeşitlilik gösterirken, araştırma istasyonunun bulunduğu yerden Phaselis'e dönen karayolunun bulunduğu mevkiye kadar lagün ile ilişkili olmayan eğimli bir topografya üzerinde, *khamasorion*'lar ve kaya mezarını içine alan bir çeşitlilik içindedirler. Söz konusu alanın konumlandırılmasında etkili olabilecek unsurlardan biri de *nekropolis*'i içine alan bölgede, sahile yakın konumda kuzeye doğru yükselen tepeliğin eteğinde yer alan tapınak yapısıdır (Phaselis'e inen modern yolun kıyısında yer alan yapı henüz kazısı yapılmadığı için mevcut verilerle tapınak olarak tanımlanmaktadır). *Nekropolis* alanlarının kutsal yerlerle bağlantılı olarak artması (Coldstream 1985, 67), Hellenlerde ideal sosyal yapıların oluşturulmasında defin alanlarının güçlü bir sembol olması (Morris 1987, 216) ve polis kavramıyla oluşmaya başlayan kentsel düzende (Eren 2015, 221-229) *nekropolis*'lerin konumlarının da planlandığı görülmektedir. Bu düzenle bağlantılı olarak kuzeybatı nekropolis'in tapınakla ilişkili olarak konumlandırıldığı varsayımı gelecekte yapılacak kazı çalışmalarlarıyla net sonuçlara kavuşacaktır.

Kuzeybatı *nekropolis*'te maddi kültür kalıntıları ışığında ölü gömme geleneğine bakıldığında, inhumasyon ve kremasyon gömülerin yapıldığı tespit edilmiştir. Baskın gömü geleneğinin inhumasyon olduğu ancak kremasyon gömülerin de tercih edildiği buluntularla desteklenmektedir. Alanda kazı yapılmadığı için aynı lahitte inhumasyon ve kremasyon gömününün bir arada olup olmadığı, lahitlerin yetişkinler veya çocuklar için ayrı olarak mı yapıldığı, gömü hediyelerinin varlığı ve gömünün yatırılış yönü/şekli gibi konular eldeki veriler ışığında henüz bilinmemektedir. Ancak çocuk lahdi diyebileceğimiz boyutlarda bir buluntu ile karşılaşmadığı için mevcut lahitlerin aile mezarı olarak kullanıldığı sonucuna varılmaktadır. Zira kuzeydoğu *nekropolis*'te bulunan bir lahit üzerindeki yazıt, Phaselislilerin lahitleri çok sayıda gömü için kullandığını ortaya koymaktadır; “(Ben) *Falanca oğlu Herophilos bu mezarı kendim, karım, oğlum Herophilos, onun karısı Iole, kızlarım Ammia ve Herophile için yaptırım, başka kimseye izinli değildir. Eğer başka birisi gömülürse, gömen kişi sevgili vatanıma belirlenmiş olan 500 denarii tutarındaki cezayı ödeyecektir*” (Tüner-Önen 2008, 358-359; Blackman 149 vd, nr. 9, Lev. 73; SEGXXXI, 1981, 340 vd. nr. 1304).

Kuzeybatı ve Batı *nekropolis*'te belgelenen maddi kültür kalıntılarının, form açısından oldukça sade, üzerlerinde kabartma veya bezeme unsuru içermeyen, yapıyı anıtsallaştırabilecek mimari öğelerden yoksun bir görünüm sergilediği görülmektedir. Mezarlar bu yönüyle Lykia ve Pamphylia bölgeleri ile kıyaslama yapmayı mümkün kılacak verilerden yoksundur. Ancak genel görünüm itibarıyla, kentte benimsenen ve karakteristik hale gelmiş yalın bir mezar mimarisinin hakim olması ile yakın bölge kentlerde kullanılan mezarlardan ayrılmaktadır. Bu tespit Lykia Bölgesi'nin doğu kıyılarında Lykia'ya özgü mezar tiplerinin saptanmadığı görüşünü de desteklemektedir (*Phaselis bir Lykia kenti değildir, çünkü erken dönemlerde Lykia'nın sınırları Alakır Çayı'nın doğusunu kapsamamıştır. Bölgenin doğu kıyılarında ne Lyk dilinde bir yazıt, ne de Lykia'ya özgü mezar tiplerinden biri saptanmıştır*, Bean 1997, 135). Mezarların üretildikleri

malzemeye bakıldığında ithal malzeme getirilmediği görülmektedir. Lahit ve ostothekelelerin tamamında yerel kireçtaşı ve konglomera kullanılmıştır, *khamasorion*'lar ve kaya mezarı bünyesi oldukça delikli falez taşı kütlelerine oyulmuştur, anıtsal oda mezar ise küçük moloz taşlar ve bol harç kullanılan örgüye sahiptir. Bu yönüyle mezarların üretiminde bölgede bulunan hammaddenin tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Kentin limanları sayesinde edindiği önemli konum ve canlı ticari ilişkileri ile çelişen bir tespit olarak görülen bu durum alanın yalın mezar mimarisi ile paralellik içindedir. Bu tercih mezarların daha düşük maliyete elde edilmek istenmesiyle açıklanabilir.

Kentin epigrafi araştırmalarında ele geçen buluntular ortografik açıdan değerlendirildiğinde, en erken yazıt Geç Arkaik-Erken Klasik Döneme (MÖ V. yüzyıl) en geç yazıt ise Geç Roma Dönemi'ne (MS III. yüzyılın son çeyreği ile MS IV. yüzyıla) tarihlendirilmektedir. Bu buluntular ışığında Phaselis kentinin en az bin yıl boyunca kesintisiz olarak yerleşim gördüğü epigrafik olarak belgelenmiş olmaktadır (Tüner-Önen 2015). Alanın baskın mezar türü olarak öne çıkan lahitlerin Phaselis'i de içine alan Küçük Asya'nın güney kıyılarında kullanımı MÖ V. yüzyılın ortalarında görülmeye başlanmıştır (Zahle 1983, 108, 198, Özer 2016, 422). Bu mezar türü Hellenistik ve Roma dönemlerinde evrensel bir gömü yöntemi haline dönüşür (Keen 1998, 183). MS II. yüzyılın başlarına gelindiğinde, ölülerin lahit içine gömülmesine sık rastlanır olmuştur; ancak lahit üretiminin bu denli hız ve önem kazanmasının ilk ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir, bölgesel farklılıklar gösterebilecek olan bu yayılımın imparator Traianus zamanına (MS 98-117) rastladığı ileri sürülmektedir (Koch 2011, 12-13). MÖ 27 – MS 180 yılları arasında yaşanan barış ve refah dönemi (*Pax Romana*) diğer kentler gibi Phaselis içinde imar faaliyetlerinin arttığı dönemdir. Phaselis, Roma hakimiyeti altındaki erken II. yüzyılı diğer Küçük Asya kentleri gibi refah içinde geçirmiştir. MS II-III. yüzyıllardan ele geçen yazıtlar ve antik kaynaklardan öğrenilenler, Phaselis'in bu devirde, Lykia Birliği'ne dahil diğer kentlerle benzer bir dönem geçirdiğini belgelemektedir. Öyle ki, kent III. Gordianus (238-244) zamanında, diğer pek çok Lykia kenti gibi yeniden sikke basmıştır (Tüner-Önen 2008, 161). Dönemin siyasi ortamındaki dingin süreç, Roma İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde yaygınlaşan lahit kullanımındaki artış dönemi (MS II.-III yüzyıl) ile paralellik göstermektedir. Bu veriler ışığında, Batı ve Kuzeybatı *nekropolis*'te, lahitlerin gömü tercihinde öne çıkması nedeniyle, dönemsel kullanım aralığının yoğun olarak Roma İmparatorluk Dönemi ile örtüştüğü söylenebilir. Ayrıca masif bloktan oluşan kapakların bölgesel kullanım verilerine bakıldığında, Lykia'da MS II. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlandığı ve MS III. yüzyıl süresince devam ettiği görülmektedir (Uğurlu 1999). Mezar yapıları için bu tarihlerin dışında bir zaman aralığı verebilecek, dönemsel stil özelliği yansıtan materyal kültür kalıntısı şimdiye değin yapılan çalışmalarda ele geçmemiştir. Zira yapılaşma faaliyetleri kentin büyümesi, dolayısıyla nüfusun artmasıyla paralellik gösterdiği için *nekropolis*'lerin yoğun olarak bu tarihler arasında kullanılmış olduğu sonucuna varılmaktadır. Daha sonrasında kent giderek gerileyen bir süreç girdiği için *nekropolis*'ler en geniş sınırlarına söz konusu *refah* dönemi içinde ulaşmış olmalıdır. Ancak *nekropolis*'lerin oluşum sürecinin kentin iskan edilmeye başladığı Arkaik Dönem'e kadar uzanmakta olduğu bir gerçektir. Yapılacak olan kazı çalışmaları gömü alanlarındaki zamandizinsel boşlukları gidermeye yönelik veriler sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adak M., Tüner N. & Şahin S. (2005). "Neue Inschriften aus Phaselis". *Gephyra* 2 (2005) 1-20.
- Akçay A. (2016) "Epigrafi Araştırmalarında Yeni Bir Belgeleme ve Analiz Metodu Olarak RTI" *Mediterranean Journal of Humanities (MJH)* VI/2 (2016) 1-16. Doi: 10.13114/MJH.2016.285.
- Akçay T. (2008) *Olba Mezarları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Mersin 2008.
- Arslan M. & Tüner-Önen N. (2014a). "2012 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması". *AST* 31 (2014) 78-89.
- Arslan M. & Tüner-Önen N. (2014b). "2013 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması". *AST* 32 (2014) 289-300.
- Arslan M. & Tüner-Önen N. (2016). "Phaselis". Eds. H. İşkan & E. DüNDAR, *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (2016) 300-317. İstanbul.
- Bayburtluoğlu C. (2004). *Lykia*. İstanbul 2004.
- Bean G. E. (1997). *Eskiçağ'da Güney Kıyılar*. İstanbul 1997.
- Bean G. E. (1998) *Eskiçağ'da Lykia Bölgesi*. Çev. Hande Kökten. İstanbul 1998.
- Blackman D. J. (1981). "The Inscriptions". Eds. J. Schäfer, *Phaselis. Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen* (1981) 138-163. Tübingen.
- Blumenthal, E. (1963). *Die altgriechische Siedlungskolonisation im Mittelmeerraum unter besonderer Berücksichtigung der Südküste Kleinasiens*. Tübingen 1963.
- Coldstream J. N. (1985). "Greek Temples: Why And Where?". Eds. P. E. Easterling & J. V. Muir, *Greek Religion and Society*. Cambridge 1985.
- Cormack S. (2004). *The Space of Death in Roman Asia Minor*. Viyana 2004.
- Çelgin A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropollerini*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1990.
- Çevik N. (1998). "Yuvarlak Kaya Ostothekleri, Trebenna'da Belgelenen Yeni Bir Mezar Tipi ve Onun Işığında Benzeri Çukurların Yeniden İrdelenmesi". *Adalya* II (1998) 127-150.
- Çevik N. (2008). "Kitanaura: Doğu Likya'da bir Kent". *Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*. İstanbul 2008.
- Döku E. (2008). *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2008.
- Eust. *Comm. Dion Per.* (= Eustathios, *Commentarium in Dionysii periegetae orbis descriptionem*) Kullanılan Metin: "Commentarium in Dionysii periegetae orbis descriptionem". Ed. K. Muller, *Geographi Graeci Minores*. vol. 2. (repr. Hildesheim 1965). Paris 1861
- Eren K. (2015). "Arkaik Kutsal Alanlarda Yer Seçimini Belirleyen Etmenler". *Phaselis* I (2015).
- Gülşen F. (2010). *Patara Markia Anıt Mezarları ve Restitüsyonu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2010.
- Hellenkemper H. & Hild F. (2004). *TIB VIII 1-2 Tabula Imperii Byzantini 8: Pamphylien und Lykien*. Viyana 2004.
- Hülden O. (2016). "Likya Nekropollerini ve Ölü Kültü". Ed.: H. İşkan & E. DüNDAR, *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (2016) 376-387. İstanbul.
- Işık F. (1995). "Tempelgräber von Patara und ihre anatolischen Wurzeln". *Lykia* II (1995) 160-186.
- İdil V. (1998). *Likya Lahitleri*. Ankara 1998.
- Keen A. G. (1998). *Dynastic Lycia: A Political History of the Their Relations with Foreign Powers, C. 545 – 362 B.C.* Leiden 1998.
- Keskin K. (2014). *Tlos Lahitleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Antalya 2014.
- Kızılgut İ. (2010). "Beydağları Yüzey Araştırmaları". *AST* 27/3 (2010) 209-230.
- Koch G. (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. İstanbul 2001
- Koçak M. (2015). "Su Kenarında Sonsuzluk: Patara Liman Nekropolis'i Işığında Antik Limanlar ve Mezarlar İlişkisi Üzerine". *MJH* IV/1 (2015) 275-285.

- Korkut T. (1999). "Die pamphylich-kilikischen Kalkstein-Girlandenostotheken". *I. Internationale Kilikische Symposium*. Mersin, Haziran 1998. *Olba* II (1999) 381-398.
- Korkut T. (2004). "Niobe – Medea Trajedisi? Pamphylia Lahdi Üzerinde İşlene Frizin İkonografisine Yeni Bir Bakış". *Adalya* VIII (2004) 193-216.
- Kuban Z. (2016). "Likya Kaya Mezarları". Eds. H. İşkan & E. Dünder, *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (2016) 410-421. İstanbul.
- Lanckoronski K. (2005). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri. Cilt 1. Pamphylia*. Çev. S. Bulgurlu-Gün. İstanbul 2005.
- Morris I. (1987). *Burial and Ancient Society, the Rise of the Greek City-State*. Cambridge 1987.
- Özer E. & Taşkiran M. (2010). "Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması (Surveys in and Around the Ancient City of Sillyon in 2009)". *ANMED* 8 (2010) 165-169.
- Özer E. (2014). "A Typological Suggestion Concerning Hellenistic And Roman Lycian Sarcophagi". *Cedrus* II (2014) 75-87.
- Özer E. (2016). "Likya Lahitleri". Eds. H. İşkan & E. Dünder, *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (2016) 422-433. İstanbul.
- Schäfer J. (1981). *Phaselis. Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*. Tübingen 1981.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *Geographika*. Çev. Adnan Pekman. İstanbul 2009.
- Şimşek C., Okunak M. & Bilgin M. (2011). "Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)". Ed. C. Şimşek, *Laodikeia Çalışmaları* 1.1-1.2 (2011). İstanbul.
- Takmer B. & Tüner-Önen N. (2007). *Via Sebaste: Anadolunun En İyi Korunmuş Roma Yolu'nun Varsak'tan Geçen Güzergahı*. Antalya 2007.
- Turak Ö. (2011). *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul 2011.
- Tüner-Önen N. (2008). *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Antalya 2008.
- Tüner-Önen N. (2015). *Ancient City of Lycian Civilization: Phaselis. Ministry of Culture and Tourism*. Ankara 2015.
- Uğurlu E. (1999). *Kyaneai Bezemeli ve Yazıtlı Lahitleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara 1999.
- Uğurlu E. (2003). "Sarcophagi in the Necropoleis of Andriake, Near Myra (Lycia)". *Journal of Roman Archaeology* 16 (2003) 355-366.
- Uğurlu E. (2006). *Olympos ve Nekropolü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara 2006.
- Zahle J. (1983). *Arkæologiske Studier i Lykiske Klippegrave og Deres Relieffer*. Copenhagen 1983.
- Zimmermann M. (2016). "Likya Uygurluğunun Keşfi". Eds. H. İşkan & E. Dünder, *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (2016) 4-9. İstanbul.